

РОЗДІЛ I

АКСІОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ольга ШЕВЧЕНКО

ПРОБЛЕМА ДІАЛОГУ В ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ідея застосування діалогу для підвищення ефективності освіти своїми коренями сягає античної культури філософського пізнання дійсності та навколишнього світу. Проблематику діалогу піднімали давньогрецькі софісти, Сократ, Платон, Арістотель та інші філософи цієї епохи.

У Давній Греції «філософія, як любов до мудрості, від самого початку стає психософією – дисципліною, що вивчає закони існування психічного, визначаючи провідну лінію вчинків і, таким чином, стаючи мудрістю самого життя з його прагненням до вищого блага і бажанням уникнути щоденної метушні» [19].

Вчителі – софісти того часу навчали своїх учнів мистецтву формулювати, проголошувати та захищати свою точку зору у публічних диспутах у суспільно-політичних, правових, військових та торгових справах. Згодом із софістики, що сприяла активному розвитку риторики, було виокремлено:

- діалектику – методи чесного ведення суперечки (вміння знаходити істину через раціональну дискусію між співрозмовниками, що мають різні точки зору);
- еристику – риторику діалогічного мовлення (мистецтво вести спір, діалог, дискусію, полеміку, диспут, дебати тощо; вміння

будувати переконливу аргументацію, ефективно критикувати погляди опонентів; вміння здійснювати успішну комунікацію, вміння перемагати в полеміці за всяку ціну).

Відомий афінський філософ Сократ продовжив справу софістів у дослідженні проблеми людини та її пізнанні самої себе. Своїм покликанням він вважав «виховання людини», смисл якого полягав не в систематизації та накопиченні знань, а у дискусіях та бесідах з учнями.

Сократ вважав, що знання вже знаходяться в голові співрозмовника, і завдання вчителя бачив у тому, щоб вивести ці знання на поверхню, довести їх до свідомості людини, підвести її до вірного рішення за допомогою індуктивного діалогічного міркування, або знайти протиріччя у судженнях співрозмовника.

Сократ вів дискусії особливим способом: ставив співрозмовнику запитання у такому порядку, щоб відповіді формували зв'язну розповідь, де одна думка впливає з іншої. Співрозмовник під час дискусії самостійно озвучував те, про що раніше і не знав, але що зрозумів самостійно завдяки роздумам [22].

Такий вид бесіди було названо «маевтикою». Сам філософ визначав маевтику як тонке мистецтво «родопомочі» (мистецтво допомоги народитися знанням).

Отже, головна мета сократівського діалогу полягала не в тому, щоб розповісти про щось, а в тому, щоб змусити свого слухача здогадатися, зробити важливе для себе відкриття. Та істина, яка зароджується в процесі бесіди, насправді вже і визначає саму розмову [12]. Таким чином опонент стає співшукачем істинного знання, коли, шукаючи відповіді на правильно підібрані запитання,

виявляє слабкі місця у власній аргументації. Тенденція знаходити протиріччя у фразах, зіштовхувати їх між собою і приходити до нового, більш надійного знання стала джерелом понятійної діалектики [24].

Діалог як безпосередній контакт з іншим дозволяє людині «пізнати саму себе». За визначенням Сократа, «діалог» – це певне одухотворене поле пошуку, «відвідування» якого є обов'язковим тільки в парі, оскільки, без присутності двох людей пошук істини не відбудеться, зважаючи на неможливість виникнення спілкування. Без організації справжнього діалогу, на думку мислителя, неможливо отримати справжню мудрість, доступною є лише уявна. У діалозі кожен з учасників має рівні права, незалежно від статусу. Навіть якщо спілкуються учень і педагог [25]. Також він стверджував, що монолог, як форма переконання, малоефективний, тоді як діалог складніший та більш продуктивний.

Головними критиками стародавньої софістики були видатні філософи – Платон (за те, що софісти не розрізняли буття/істину від уявного/думки і спонукали своїх учнів до хибних умовисновків) та Арістотель (за те, що у суперечках софісти свідомо використовували паралогізми, тобто логічні помилки, що також призводило до хибних висновків). Проте, розквіт софізму, що вчив чесній аргументації, а потім його критика за створення смислових пасток, згодом створили передумову для народження європейського способу думки.

Християнство, що активно впливало на наукові погляди епохи Середньовіччя, осмислюючи людину, вищим принципом людської поведінки визнавало принцип «полюби ближнього свого, як самого

себе». Проте, людське спілкування розглядалося не як мета, а лише як засіб, який дозволяє людині звертатися до Бога, котрий, однак, не може відкинути привабливість тимчасових земних благ, захоплення людьми та безкорисливої дружби. Також, релігія визнавала два види спілкування: віруючих один з одним та віруючих з Богом і ангелами.

Науковий рух XIV – XV століть, названий гуманізмом, привносить нове тлумачення природи душі, людина підноситься до рівня вищої істоти. В культурі Ренесансу «людина усвідомлює не лише цінність свого Я, але і набуває здатності творити, вступати в таке спілкування з іншими людьми, яке дає простір для розвитку універсальних здібностей у тих, хто спілкується [21].

Один із головних принципів своєї філософії «все у всьому» Н. Кузанський, італійський натурфілософ періоду переходу від Середньовіччя до Нового часу, запозичив у Анаксагора. Ніколо Кузанський описує ідеал вільної і добродісної людини, що втілює в собі сутність світової природної гармонії [11]. «Все у Всесвіті не тільки є його частиною, але й відображенням усього Всесвіту. Нескінченне відображається у множині, і кожна річ відображає Бога й увесь Всесвіт. Якщо Всесвіт – макрокосм, то людина – мікрокосм, який «всередині людської потенції є по-своєму все». Будь-який об'єкт мікросвіту – це набір його відношень із зовнішнім світом. Людина подібна до Бога своїм духом (*mens*), і, подібно Богові, розгортаючи свою силу, свої здібності, вона відкриває саму себе» [14].

Також ця епоха обирає принципово відмінний підхід до розуміння людського вчинку – розглядає його крізь мотиваційний

аспект і основну суперечність – співвідношення усвідомлюваного і неусвідомлюваного компонентів, що розгортається в подальші етапи в історії психології – Відродження, XVII століття, Просвітництві.

Західноєвропейська культура XVII-XVIII століть розглядає проблеми людини і суспільства у їх взаємодії, людина вже виступає не сама по собі, як окрема особистість, а як діяльний член суспільної групи. Так, представники французького матеріалізму Д. Дідро, Ж-Ж Руссо, розглядали особистість в контексті необхідності враховувати особисті та суспільні інтереси. Також, вони звернули увагу на етичні та психологічні механізми, які керують взаєминами між людьми [21].

В європейській філософській думці наприкінці XVIII ст. в межах класичної філософії започатковується традиція діалогічного мислення. Її вихідним положенням є визнання діалогічного розуміння природи людини, а також пріоритету міжособистісного спілкування, що здійснюється на рівні відношення «Я – Ти».

Перші спроби дослідження міжособистісних стосунків знаходять в німецького мислителя Л. Фейєрбаха та голландського філософа Ф. Гемстергойса, що осмислювали спілкування з Іншими як внутрішню інтенцію людського буття. Останній трактує діалог як спосіб філософських роздумів, форму спілкування між людьми, і зазначає, що тільки в спілкуванні виникає мораль. Ф. Шлейєрмахер розглядає діалог як спосіб самопізнання та самовдосконалення особистості [5].

Значний внесок у вивчення проблеми людини і людського спілкування належить представникам класичної німецької

філософії І. Канту, Г. Гегелю та Л. Фейєрбаху. Вони досліджували питання взаємин суб'єкта з іншим суб'єктом, зв'язок Я і Ти. І. Кант підкреслював, що людина має схильність спілкуватися з собі подібними, оскільки так вона більше відчуває себе людиною. Г. Гегель розглядав самосвідомість як таку, що передбачає міжособистісні стосунки, оскільки людина усвідомлює себе існуючою для Іншого. Л. Фейєрбах вважав, «що людська сутність видима лише в спілкуванні, в єдності людини з людиною, в єдності, що опирається на реальність відмінностей між Я і Ти» [21].

В розумінні проблеми людського спілкування також значним є внесок українського мислителя XVIII століття Григорія Сковороди, творця морально-антропологічної філософії життя. Сковорода підкреслював пріоритет духовно-морального начала в людині і суспільстві. Ідеальні стосунки між людьми, на його думку, пов'язані з інтересами окремої людини, початами любові, спільності та рівності. І лише в спілкуванні людей один з одним народжується мораль [21].

У 20-і роки ХХ ст. виникає філософський напрямок, школа діалогічної філософії – «діалогізм». Філософи діалогу (М. Бахтін, М. Бубер, В. Біблер, Ф. Ебнер, Е. Левінас, Г. Марсель, П. Рікер, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюссі К. Ясперс та інші) «усвідомлювали буття людини та буття культури як діалогічний розвиток, який сам є умовою для пізнання, освоєння та примноження цінностей» [18, с. 143-144].

Поняття «діалог» стає предметом філософської рефлексії і набуває категоріального значення в роботах М. Бубера та М. Бахтіна. Діалог (з грец. – бесіда, розмова), виникнувши як

означення форми усної розмови двох або декількох осіб, переростає у характеристику людської буттєвості. Діалог розглядається як різновид спілкування, як зустріч двох логосів, двох смислів, котрі можуть спілкуватись і взаємовідображуватись у свідомості суб'єкта. Діалог означає сутністне співвіднесення різних систем думки.

Діалог розглядається як складний творчий процес взаємодії між людьми, які є носіями різних культур та різних систем цінностей, передумовою якого постає взаємна відкритість. При цьому утворюється своєрідний комунікативний стан «між», коли одночасно відбувається порівняння та обмін смислами. У діалозі культур таке поєднання смислів відбувається між суб'єктами – представниками різних ідентичностей. У свою чергу, кожна ідентичність передбачає властиву їй систему цінностей, мову, усталені зразки поведінки [13, с.142].

Діалогізм (діалогічність) є одним із основних теоретичних понять М. Бахтіна. Він вводить поняття «межа» і говорить про «позицію позазнаходження» суб'єктів діалогу один щодо одного. Саме феномен «межі», відчуття «інакшості» Іншого створює умови для творчого діалогу та наміру зрозуміти Іншого як самого себе.

Діалог, що спирається на принципи толерантності та взаємоповаги, сприяє взаємозбагаченню суб'єктів спілкування. За умов множинності суб'єктів діалог переходить у полілог (багатомислення) та поліфонію (гармонійне багатозвуччя, «багатоголосся», за визначенням М. Бахтіна). Водночас неприпустимими для філософії є спроби абсолютизації ідеї діалогу [5].

М. Бубер та К. Ясперс трактують діалог як засіб комунікації, в процесі якої мають місце відносини партнерства, рівності, відкритості, взаємоповаги: «Діалог – засіб спілкування, в ході якого стимулюється моральне та духовне ставлення обох сторін комунікації» [18].

Мартін Бубер вважається творцем «діалогічної онтології», оригінальної версії релігійного екзистенціалізму. Для діалектико-екзистенційної теології М. Бубера властиве розрізнення трьох видів діалогу: справжнього, технічного та замаскованого. Автор віддає перевагу першому, наповненому «живим взаєморозумінням». Відношення Я – Ти справжнє, адже воно обопільне й не зумовлене жодними причинними зв'язками. Я і Ти в ньому присутні в усій повноті свого особистісного буття [20].

Карл Ясперс пояснює власну концепцію екзистенції, що сприяє виходу з духовної кризи. Повною мірою екзистенція проявляється під час комунікації через відкритий діалог із «собі подібними», існування яких є, у цьому сенсі, справжньою цінністю [13, с. 144-145]. Його теорія комунікації передбачає спілкування між Я і Ти.

Людське буття, згідно з М. Хайдегером, є завжди «буття з іншими». Не може існувати людина, як сама по собі, як ізольований індивід. Спілкування індивіда, його зв'язок з іншими індивідами складає структуру його власного буття.

«Австрійський християнський мислитель Ф. Ебнер вважав монологічне Я оманною, яка зруйнувала й повинна була зруйнувати всю філософію, що ґрунтується на Я. В основі створеної Ф. Ебнером «пневматології» (науки про «духовні реальності») лежить уявлення про те, що здатність людини говорити являє собою ключ до

звільнення від монологічного мислення. Ця здатність дана людині від Бога, щоб уможливити комунікацію між ними. Для людини Бог являє собою вічне Ти... Він вважав, що слово – це посередник у відносинах між Я и Ти, що представляє собою основу взаємин між людиною й Богом [4].

«Схожої думки дотримувався й філософ Ф. Розенцвейг. В «Зірці спокути» автор зазначив, що кожному «Я» із глибин Господа відповідає «Ти»... Я усвідомлює Ти як щось за його межами, коли воно переростає з монологу в дійсний діалог» [4].

Н. Мокан та І. Чорноморденко, досліджуючи діалог у розрізі взаємодій різних культур, звертають увагу на те, що «діалог стає місцем виникнення відносин, які ґрунтуються на загальнолюдських, надкультурних моральноетичних принципах, що мають силу глобального об'єднання людей. На думку авторів, діалог уникає ситуації, коли при взаємодії певна культура воліє виступати єдиним носієм певних моральних істин. Сама ситуація діалогу встановлює моральні орієнтири, діючи в межах яких, учасники діалогу реалізують принципи рівності, відкритості, відповідальності, ненасильства, толерантності, співучасті [4].

Якщо припустити, що учасниками діалогу завжди постають суб'єкти як носії культури, а кожній культурі притаманна власна ціннісна шкала, то доцільно говорити і про діалог з позиції порівняння різних ціннісних систем [4].

«На аксіологічній компоненті діалогу наголошують і інші філософи-діалогісти. Вони пропонують ідентифікувати співрозмовника не через його приналежність до конкретної культури, а виходячи з його духовної природи, визначеної

абсолютними цінностями. Зокрема, М. Бубер вбачає у діалозі «Я – Ти» відносини, у яких співрозмовник має справу з ціннісною і духовною природою людини. М. Бахтін зазначав, що це відносини якісно різних особистостей, здатних до сприйняття Іншого як самоцінної особистості. Для Е. Левінаса Інший стає єдиною можливістю існування Я як свободи, та тим, хто звільняє його від обтяженості собою» [4, с. 145].

Т. Флоренська, розробляючи основи духовно орієнтованого діалогу, сформулювала наступні принципи діалогічного спілкування:

- необхідність бачити в іншому його внутрішню красу;
- уникати методів впливу та маніпулювання;
- вчитися приймати співбесідника як духовно-гідну людину;
- щиро співпереживати людині в її проблемах і запитах;
- допускати лише оцінку духовно-морального стану людини і уникати оцінки самої людини;
- необхідно налаштуватися і «почути» внутрішній діалог співбесідника;
- допомогти співбесіднику усвідомити причину моральних переживань;
- духовні цінності ззовні не засвоюються людиною, вони прокидаються зсередини, тому важливо допомогти їм народитися і проявитися;
- прагнути допомогти усвідомленню суперечностей між наявним і духовним «Я», але залишати за людиною свободу вибору;
- щоб зрозуміти особливість іншого, потрібно бути немовби зовні нього, дотримуючись дистанції (позиції позаперебування);

- дотримуватися рівноваги між домінантою на співбесіднику і позаперебуванням [16].

Суть діалогу Т. Флоренська вбачає в «духовному пробудженні особистості». Вона зазначає, що навчальний діалог допомагає моделювати діалогічне спілкування, суть якого полягає в тому, щоби сприяти духовному відродженню особистості [18].

Глибинне пізнання психіки зосереджує увагу на архетипних аспектах діалогу як первинної родової форми людського буття і вищого рівня спілкування з людьми (Д. Егоні, Е. Чапля); діалозі як повноцінній передумові самореалізації (К. Роджерс, Т. Яценко).

Представники гуманістичного напрямку приділяють особливу увагу персональному навчанню і розглядають діалог як засіб і стан самореалізації і індивідуалізації дитини, що дозволяє їй стати активною, самостійною, уміючою здійснювати такі основні види діяльності, як праця, спілкування, пізнання. З одного боку, визнається важливість взаємодії особистості із середовищем, соціумом, а з іншого – їй надається право бути незалежною від соціального оточення [3]. Завдання освіти – допомогти людині виробити свою власну позицію в житті, стати суб'єктом взаємодії.

Людська особистість розумілася як така, що прагне до максимальної самоактуалізації у взаємодії з людьми, здатна піднятися над обставинами свого існування й стати господарем своєї долі. Суттєву роль у втіленні такого потенціалу людської особистості К. Роджерс відводив особливим чином організованому міжособистісному діалогу. Одним з двох учасників такого діалогу повинен бути суб'єкт, який прагне розділити буття Іншого, тобто побачити світ очима свого співрозмовника. Світосприйняття цього

«Іншого» виявляє, в той же момент, слабку, але помітну інтенцію до змін. Це – зміна в бік більш просоціального, конструктивного й активістського розуміння себе, свого місця у світі, світу в цілому. Суб'єкт, що прагне цілком, без застережень, розділити зі своїм співрозмовником власне, глибоко особисте розуміння світу, наявне у цього співрозмовника, такими своїми діями врешті допомагає людині віднайти тривкість свого соціального буття [2].

Активне соціально-психологічне навчання (АСПН) та соціально-психологічний тренінг (СПТ) також широко застосовують освітній діалог для забезпечення суб'єкт-суб'єктного спілкування.

Т. Яценко у теоретичній концепції АСПН, описуючи особистісні деструкції, виокремлює стабілізовані утворення психіки суб'єкта, які породжують бар'єри в його контактах з іншими людьми і таким чином ускладнюють реалізацію його власних потреб і цілей. Ця особистісна деструкція визначає дисфункцію спілкування і може знайти вираження в замаскованих невротичних симптомах, що можуть не розпізнаватися суб'єктом. Психокорекційний процес АСПН передбачає оволодіння учасниками дослідницьких навичок аналізу моделей спілкування, аналізу попереднього досвіду на матеріалі кожного з учасників, породжуваному в ситуації «тут і тепер». Основою психокорекційної допомоги є пізнання індивідуальної неповторності несвідомого кожного учасника навчання, що забезпечується розширенням і поглибленням їх соціальної компетентності та засвоєнням оптимальних умінь спілкування (вміння приймати людину і себе такою, якою вона є, розуміти когнітивні передумови виникнення різних емоційних станів, корелювати їх з базовими формами захисту, адекватно

визначати свій внесок у виникнення непорозумінь з іншими людьми) [26].

Курт Левін, який працював над проблемами групової динаміки і соціальної дії, започаткував Т-групи (тренінгові групи), що трансформувалися в такий вид психологічної роботи з групами, який зараз називають терміном «соціально-психологічний тренінг» (СПТ). В ньому учасники можуть досліджувати міжособистісні стосунки з метою більш ефективної взаємодії з іншими. Важливу роль в роботі тренінгових груп відіграє зворотній зв'язок (отримання інформації від навколишніх про те, як вони сприймають нашу поведінку). Така інформація часто відкриває учаснику те, що вислизає від його свідомості, проте, є очевидним для оточуючих. Також СПТ дає можливість учасникам експериментувати з власною поведінкою у штучно створеному середовищі, в безпечній атмосфері підтримки і довіри. І основним стрижнем тренінгу, як зазначає О. Прутченков, є принцип взаємодії в стилі діалогу, що базується на взаємній повазі учасників, на їх повній довірі один одному, готовності вислухати співбесідника і признати його право мати свою точку зору, дотримання рівноправності.

Jerzy Mellibruda – один з основоположників теоретичних та методичних основ СПТ, зазначав, що в людей, які знаходяться в хороших стосунках один з одним, посилюються почуття самобутності, відчуття власної особистісної цінності. І, навіть, незначні кроки в цьому напрямку, які здійснюють партнери по спілкуванню, можуть бути дуже цінними для них. Ствердження образу самого себе у спілкуванні з Іншими людьми – один з

найважливіших чинників розвитку особистості. Інша людина, якщо вона може показати нам в процесі спілкування, що може прийняти нас таким, яким ми є в даний момент, допомагає нам посилити відчуття самотності, унікальності нашого Я. Автор стверджує, що «Партнер – частина зовнішнього світу, але сам факт наших взаємовідносин, мій образ партнера, думки і уявлення про нього якоюсь мірою стають частиною мого внутрішнього світу; точно так само і я присутній у внутрішньому світі мого партнера. Коли в момент спілкування з ним я намагаюсь його якось охарактеризувати, я також характеризую і самого себе» [27].

Отже, розглянуті види групової психологічної допомоги в основі своїй визнають, що інша людина для кожного учасника групи є дзеркалом, дивлячись в яке можна пізнати себе, прийняти себе, зцілити себе, розвивати себе; є тим, хто допомагає створювати самого себе.

Традицію перетворення діалогу в предмет педагогічної психології започаткував Л. Виготський, який обґрунтував ідею розвитку мислення в процесі мовленнєвого спілкування дитини з дорослим. Цю тезу розвинули О. Бодальов, Б. Ломов та С. Рубінштейн, увівши в науковий дискурс положення про суспільний характер свідомості, яке на сьогодні підтверджено емпіричним обґрунтуванням теорії прив'язаності Дж. Боулбі та М. Ейнсворт [6, с. 6].

Ідею навчального діалогу та необхідності його використання в практиці загальноосвітньої та вищої школи досліджували вчені: В. Біблер (школа діалогу культур), С. Курганов, Є. Пассов,

Є. Розенбаум, В. Серіков (ситуативно-діалогова модель навчання), В. Скалкін, І. Соломадін, В. Ямпольський та ін) [18].

В Україні з 1992 р. продовжуються дослідження в руслі Школи діалогу культур в Харківській гімназії «ОЧАГ» (О. Донська, С. Курганов Є. Медреш, В. Осетинський І. Соломадін, Н. Соломадіна). Психолого-педагогічні дослідження були сконцентровані в Лабораторії гуманітарної діалогічної освіти гімназії «ОЧАГ» (науковий керівник І. Соломадін). З 1993 р. психологічними дослідженнями почала займатися Лабораторія методології і теорії психології Інституту психології ім. Г. С. Костюка (Г. Балл, В. Литовський) [10].

Концепція освіти «Розвивальне навчання» (автори-розробники В. Давидов, Д. Ельконін, В. Рєпкін та інші дослідники) знайшла розвиток у поєднанні з ідеєю діалогу культур (В. Біблер) та з ідеєю освіти, школи, уроку (С. Курганов, В. Литовський). На відміну від традиційної школи, розвивального навчання та інших уроків-діалогів, навчальний діалог С. Курганова особливу увагу приділяв формуванню індивідуального мислення кожного учня.

У своїх працях філософ В. Біблер розглядає логіку початкових моментів мислення, логіку діалогу логік. Він вважав, що «концепція діалогу культур базується на розвитку ідеї про «внутрішнє мовлення» (за Л. Виготським), з її особливим синтаксисом і притаманною їй семантикою сенсу [1]. Його ідеї лягли в основу створення уроків-діалогів С. Курганова, педагога – філолога В. Литовського та вченого – фізика В. Ямпольського.

За результатами теоретичних та практичних досліджень С. Курганов висунув низку ідей [9, 10]:

- розглядати діалог як зміст мислення та навчання, підготовки до творчої праці, як полігон для дослідження продуктивного мислення, «народження мислі в слові» (Л. Виготський);

- «що культура, яку опановують учні в школі, повинна бути представлена як Співрозмовник, який мислить інакше, ніж дитина. У якості такого Співрозмовника може виступати суб'єкт іншої культури – стародавній грек в діалогах про форму Землі, цар Едіп на уроках літератури, Спартак, або вождь племені на уроках історії... І не тільки – таким Співрозмовником міг стати і однокласник під час уроку – діалогу, якщо його репліки, уявлення про предмет довести до ідей визначеної культури;

- що в процесі засвоєння діалогічних значень відбувається їх занурення у «внутрішнє мовлення», відбувається інтеріоризація саме діалогічних значень;

- аналізуючи поняття «внутрішнього мовлення» у Л. Виготського і «двоголосого слова» у М. Бахтіна, прийшов до висновку, що ці різні підходи є одночасно і взаємодоповнюючі. Це важливо для того, щоб зрозуміти, як відбувається індивідуалізація значень, народжується особистісне мислення учнів на уроках – діалогах [9].

Д. Корнющенко запропонував нову технологію гуманітарної освіти, яка отримала назву «інтегральна діалогіка» [8], [15]. Ця педагогічна технологія передбачала систематичне планування, застосування й оцінювання всього процесу навчання і засвоєння знань шляхом обліку людських і технічних ресурсів та взаємодії між ними для досягнення більш ефективної форми освіти.

Головним завданням особистісно зорієнтованої культурологічної моделі освіти Є. Бондаревська вважає «не сформуванню і навіть не вихованню, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині і закласти в неї механізми самовизначення, самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання й інші, необхідні для становлення самобутнього особистісного образу і гідного людського життя, для діалогічної і безпечної взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією» [23, с. 192].

На необхідності діалогізації навчання як засобу розвитку мислення наполягають А. Брушлинський, С. Курганов, А. Матюшкін, І. Полікарпов. А. Абульханова-Славська вважає його чинником розбудови внутрішнього світу і вироблення власної стратегії життя [6].

Роль діалогу в розвитку ціннісно-сислової сфери досліджували також О. Бондаревська, В. Зінченко, З. Карпенко, О. Климишин, Д. Леонт'єв, Г. Радчук, А. Серий, А. Хараш, Т. Флоренська, М. Яницький та ін. Особливості трансформації ціннісної сфери завдяки діалогічній взаємодії досліджували (Н. Асташова, О. Бочкар'єва, О. Ліннік). З. Карпенко репрезентує освітній діалог суб'єктів вищої професійної освіти як універсальний механізм аксіогенезу особистості студента [7].

Г. Дьяконов розглядає діалог у ролі нової методології соціально-гуманітарного пізнання. Його поділ психологічних механізмів діалогу на ідентифікаційні й відособлювальні відкриває широкі можливості для їхньої дидактичної операціоналізації в реальному освітньому процесі [6].

Втілення ідеї впровадження діалогу у сферу освіти сприяє гуманізації сучасної освіти (Г. Балл, Н. Бібік, С. Белова, І. Бех, А. Вербицький, О. Галицьких, В. Зінченко, Є. Ісаєв, М. Камінська, Г. Кучинський, С. Максименко, О. Овчарук, Л. Подшивайлова, Г. Радчук, Ю. Сенько, В. Серіков, В. Слободчиков та ін.).

У культурно-психологічному сенсі освітній діалог є складно-опосередкованою інтелектуально-емоційною взаємодією суб'єктів спілкування – носіїв різних сенсових позицій (Г. Балл, В. Зінченко). Інструментальне забезпечення діалогічної взаємодії у процесі навчання утворює діалектика запитань і відповідей (А. Моключенко) при дотриманні принципів конкордантності і толерантності (Г. Балл). Внаслідок цього, діалогічне навчання має переваги над традиційним (Д. Хазард) у плані відкритості досвіду, свободі вибору предметів і методів навчання, використання творчої фантазії, стимулювання саморозвитку тощо [6].

Особливу увагу привертає концепція освітнього діалогу Г. Радчук, яка розглядає освітній діалог як інноваційну гуманітарну технологію професійного становлення особистості під час навчання у вищій школі. Діалог – особлива онтологія, універсальний простір перетворення особистості. Саме цей діалогічний простір і є полем актуалізації суб'єктних ресурсів людини. Освітній діалог – процесуально-цілісна форма активного навчання, спрямована перш за все на перетворення внутрішнього досвіду майбутніх фахівців та набуття нового.

Метою освітнього діалогу є засвоєння професійних знань на ціннісно-смисловому рівні, і, водночас, діалог є формою спілкування, у якій вирішуються проблеми розвитку особистості,

надання їй психологічної підтримки, що дозволяє розвінчувати стереотипи та вирішувати особистісні проблеми учасників, формувати навички соціальної взаємодії [17, с. 16-17].

Серед досліджень сьогоденного часу можемо відзначити наступні аспекти проблематики діалогічності:

- розвиток ціннісно-сислової за змістом і діалогічної за формою індивідуальної свідомості (З. Карпенко, Г. Радчук);
- діалог культур як регулятивна ідея сучасного буття та мислення (С. Копилов);
- особливості діалогу в психотерапевтичному спілкуванні (Дж. Бюдженталь);
- діалог у глибинній корекції майбутнього психолога (О. Франчук);
- екзистенційно-діалогічна модель філософії освіти (В. Зінченко);
- витоки та перспективи діалогізації освітнього середовища (О. Слободянюк);
- вивчення особистісної готовності викладачів вищої школи до діалогізації освітнього процесу (З. Адамська, Г. Радчук);
- психолого-педагогічні особливості освітнього діалогу як засобу оптимізації навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах (Г. Карпенко);
- застосування діалогічних методик розвитку духовної культури педагога (М. Бастун);
- вивчення діалогічних технологій як складової практико зорієнтованої підготовки майбутніх педагогів (Н. Голота);

- основні принципи організації навчального діалогу при вивченні гуманітарних дисциплін (І. Романко, О. Пісоцька);
- дослідження діалогу, як технології формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів ЗДО у фаховій підготовці (С. Бадер);
- технології організації навчального діалогу молодших школярів (О. Кондратюк);
- особливості організації діалогічної взаємодії на уроках в сучасній школі (В. Мазяр);
- навчальний діалог як передумова готовності майбутніх педагогів до діалогічного навчання школярів (В. Морозова) та інші.

Отже, як бачимо, у перспективу подальших досліджень потрапляє широке коло проблем – від вивчення методологічних основ діалогічного підходу до більш вузьких аспектів розвитку освітнього діалогу.

Література

1. Бастун М.В. Застосування діалогічних методик розвитку духовної культури педагога. URL: https://lib.iitta.gov.ua/3313/2/Bastun_2.pdf (дата звернення: 09.06.2023).
2. Бочкарьова Н.С. Феноменологічна модель освіти Карла Роджерса. URL: http://ipp.lp.edu.ua/WebRC/issues/Bochkaryova_Rogers.htm (дата звернення: 09.06.2023).
3. Дьяконов Г. В. Гуманістична психотерапія К. Роджерса і психологія діалогу. *Психологія і особистість*. 2012. № 1. С. 127-136.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2012_1_12 (дата звернення: 09.06.2023).

4. Злочевська М. В. Концептуальний вимір філософії діалогізму. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. 2009. № 1 (25). С. 32–35. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/11133/1/06.pdf> (дата звернення: 09.06.2023).

5. Історія філософії: словник / за ред. В. І. Ярошовця. Київ : Знання України, 2006. 1200 с. URL: https://pidru4niki.com/69982/filosofiya/filosofiya_dialogu (дата звернення: 09.06.2023).

6. Карпенко Г. М. Психолого-педагогічні особливості освітнього діалогу як засобу оптимізації навчання іноземних мов (на матеріалі викладання англійської мови у вищих навчальних закладах): автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2015. 24 с. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/apirantam/Avtoreferat/k.26.133.04/avtoreferat_karpenko.pdf (дата звернення: 09.06.2023).

7. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості студента. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : матеріали II-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 24-25 квітня 2014 р.). Хмельницький : ХНУ, 2014. С. 18-20.

8. Корнющенко Д. І. Інтегральна Діалогіка: Інтенсивна технологія гуманітарної освіти. Академія, 2005. 368 с.

9. Курганов С. Ю. Дитина й дорослий у навчальному діалозі. Х.: АССА, 2021. 192 с.
10. Курганов С. Ю., Соломадін І. М. Школа діалогу культур в Україні. URL: <https://www.culturedialogue.org/node/1778> (дата звернення: 09.06.2023).
11. Кузанський Ніколо. URL: <https://newacropolis.org.ua/articles/kuzanskyi-nikolo> (дата звернення: 09.06.2023).
12. Кучер В. Г. Сократівський діалог: поняття, особливості, застосування. URL: <https://kafedra.com.ua/sokrativskyj-dialog-ponyattya-osoblyvosti-zastosuvannya/> (дата звернення: 09.06.2023).
13. Мокан Н. І. Чорноморденко І. В. Діалог культур як діалог цінностей. *Мультиверсум*. Філософський альманах. 2021. Вип. 1 (173). Том 1. С. 139-152.
14. Мусулін А. Микола Кузанський. URL: <https://newacropolis.org.ua/articles/mykola-kuzanskyi> (дата звернення: 09.06.2023).
15. Ніконенко З. Культура педагогічного спілкування. URL: https://www.academia.edu/6258940/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_3 (дата звернення: 09.06.2023).
16. Принципи діалогічного спілкування, за Т. О. Флоренською, їх значення в управлінні морально-психологічним кліматом організації, управлінні конфліктами. Реферат. URL: <https://studfile.net/preview/2914929/page:9/> (дата звернення: 09.06.2023).

17. Радчук Г. Освітній діалог як інноваційна гуманітарна технологія професійного становлення особистості у ВНЗ. *Педагогічний процес: теорія і практика* (Серія: Психологія). № 1 (56), 2017. С. 15-21.

18. Романко І. Г., Пісоцька О. О. Основні принципи організації навчального діалогу при вивченні гуманітарних дисциплін. URL:

http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/7630/1/Osno_vni_pryntsypy_orhanizatsii.pdf (дата звернення: 09.06.2023).

19. Роменець В. А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: навч. посібник. Київ: Либідь, 2005. 916 с.

20. Салій А. Два образи віри Мартіна Бубера в призмі новітньої юдейської філософії. URL:

http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/2085/1/Buber_vira.pdf (дата звернення: 09.06.2023).

21. Сластенко Є. Ф. Проблема комунікації в історії філософської думки. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць. Том. 16 № 2 (2012). С. 20-25. URL: <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/9386> (дата звернення: 09.06.2023).

22. Сократівське опитування: прийом для розвитку критичного мислення учнів. URL:

<https://osvitanova.com.ua/posts/3299-sokrativske-opytuvannia-priyom-dlia-rozvytku-krytychnoho-myslennia-uchniv> (дата звернення: 09.06.2023).

23. Фасоля А. М. Особистісно зорієнтована освіта: різноманітність парадигм. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2011. № 2. С. 192-195. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1419>

(дата звернення: 09.06.2023).

24. Філософські погляди Сократа. Реферат. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12809/> (дата звернення: 09.06.2023).

25. Що таке маєвтика в філософії. URL: <https://pyrogiv.kiev.ua/shho-take-majevtika-v-filosofi%D1%97/> (дата звернення: 09.06.2023).

26. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 264 с.

27. Jerzy Mellibruda. Ja-Ty-My. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich Warszawa: Nasza Księgarnia, 1980.

Галина РАДЧУК

ГУМАНІСТИЧНА ТА ГУМАНІТАРНА ПАРАДИГМИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ ОСВІТНЬОГО ДІАЛОГУ В СЕРЕДОВИЩІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Пильна увага сучасної освіти до проблеми гуманізації та гуманітаризації пов'язана зі зміною у масовій свідомості загальної картини світу, в центр якої поставлена людина. До останнього часу будь-яка наука вважалася тим більше об'єктивною, чим більше вона була вільна від «людського чинника». Результатом тотального домінування такого підходу в освіті стала її максимальна